

MAKKAI SÁNDOR
ÖRÖK ERDÉLY

- 1940 -

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Ne add el! - Ne változtasd! 3.0 Unported (CC BY-NC-ND 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.hu>

TARTALOM

Maros vize folyik csendesen
Kiszálltam Enyeden
A kincses város
Mikó Imre városa

Maros vize folyik csendesen

Fenn, az erdélyi medence fellegvárának közepén, a távoli havasok egyre szelídülő lejtői között, széles, gyönyörű völgyének ágyában nyújtózik végig a folyó, melyről a nóta azt mondja: „Maros vize folyik csendesen”...

Ahol ez a dal fakadt, ott bizonyára már meglassudott, elcsitult szilaj kedve. A Maros gyermek- és kamaszkora a Csíki-havasok lábától a Kelemen és Görgényi-havasok közötti dédai kapuig tart. Életének folyása igen kedvező reménységek között indul: a széles gyergyói fennsíkon nincs előtte semmi akadály. Gyorsan, vígan, zavartalanul növekedve szalad előre, észak felé, mint olyan gyermek, akinek biztos a jövője. Nagy barátai és védelmezői: a havasok jóakarattal nyitnak utat előtte. Délről az öreg Hargita integet neki, biztatólag lengetve feléje fenyves üstökét. Keletről a Csíki és Gyergyói havasok, nyugatról a Görgényi-havasok állnak neki védőfalat, s mint fehérfejű nagybácsik, gyönyörködnek vidám futásában. Jól is megy minden, egészen addig, amíg a hózivataros vén Kelemen, ez a mord medve meg nem irigyli jó sorsát s köszvényes, dagadt lábával rosszindulatú gáncsot vet neki. Az elkényeztetett Maros-kölyök orrára bukik. Bögve tápászkodik fel. Megtorpan. Hirtelen nyugatnak fordul s könnyelmű fiatalságának dühével nekiveti magát a keskeny sziklanyílásnak. Ettől kezdve már meg kell tanulnia, hogy az élet nem olyan szép és egyszerű futás a virágos mezőn, mint ahogy eddig gondolta. Minden lépés előre: kegyetlen harc bére, melyet kemény, gonosz sziklával kell megvívnia. Egyelőre még éretlen és túlságosan bízik az erejében: egyenesen nekik fut, tajtékozva rúgja, köpdösi, öklözi őket. Kimerülten omlik vissza. De nem hagyja magát. Nagy jövőt jósoltak neki a havasi patakok, melyek szilaj vágyakozással rohantak karjaiba: tőlük tudja, hogy a célja messze van s hogy nagy életre van hivatva. Most, a küzdelemben tűnik ki, hogy ki micsodás igazán! Mikor hosszas próbálkozások után végre sikerül egy-egy szikladarabon áticsapnia, felujjong a diadalmas életerőtől s gúnyos, harsogó kacajjal rúgja maga mögé a legyőzött akadályt. Addig s addig, amíg rájön, hogy semmiféle erő nem kimeríthetetlen s ravaszsággal kell takarékoskodni vele. Rájön egy-két ügyes fogásra s mindjárt több sikere van: sunyin aládugja fejét a makacs kőnek, felemeli s félrevágja az útból. Így okosodik meg lassacskán a maga kárán; mire a gyönyörű ratosnyai szorosba ér, már tudja a titkot: a birkózás most már csak játék, az akadályokat pedig szépen meg kell kerülni. Hadd higgyék ezek az öntelt tarajos sziklák, hogy győzhetetlenek! Ők úgyis ott maradnak, ahol vannak, örökre mozdulatlanul. A Maros pedig kacagva tovább rohan új csodák felé. A kis patakoknak igaza lett: Déda alatt egyszerre felragyog az ifjúság harcának jutalma, a győzelem. Kitárul a szászrégeni sík, nincs több akadály, most már kinyújtózhat s folyhat a Maros vize csendesen. Igaz, hogy mire idejutott, már nem ifjú többé. Férfi lett, duzzadó izmú, elmélyült életű, komoly folyó.

Marosvásárhely alatt már ő a legkomolyabb tekintély a vizek világában. Elégedetten tekinthet szét a szelíd lankákon, a sík táblákon, melyeken ő termékenyíti a kalászos, gyümölcsöző életet. Jobbról-balról hozzá sietnek hódolni, egyesülni vele a kis folyók. Előbb a Nyárád, majd a Küküllők hozzák neki a rég elhagyott öreg havasok elismerő üzenetét, az Aranyos pedig híreket hoz a Gyalui havasok és az Érchegység titkairól, melyeknek fenséges, kék gerincei és csúcsai dús, erdős dombok felett kísérik figyelemmel útját Székelykocsárdtól Alvincig.

Eközben, úgy Gyulafehérvártól kezdve, már öregedni kezd a Maros. Elhízik, ellustul, lassan hömpölygeti szöke-fakó hullámait s mint gazdag ember, Alkenyértől megengedheti magának azt a fényűzést, hogy kiáradjon, ágakra szakadva elterüljön a síkon, sőt itt-ott lustán el is hagyja önmagát, holt ágakban felejtven életének terheit.

Így ringatózik, ballag, andalog, vonul ki alkonyatkor, búcsút intve a hegyeknek, a nagy magyar síkságra. Már hallja Urának: a Tiszának hívogató üzenetét, már örül is neki, hogy nála erősebb is van, akire rábízhatja mindazt, ami már sok neki. Öreg vérében titkon, bölcs sejtelmek zsonganak: senki sem elég önmagának. A nagy folyókra még nagyobbak várnak s a legnagyobbon át a tenger hívja gyermekét: az örökkévalóság és végtelenség. Ez a Maros élete a térben.

De van neki más élete is: az időben, a történelemben, ő Erdély sorsfolyója. Igaz, hogy egy ilyen öreg folyó életében nem sokat számít az a rövid szakasz, ami azóta telt el, hogy völgyében ember jelent meg. Hiszen az ő életének igazi fordulásait a vulkánok kialakása, a só, az arany, a földgáz keletkezése; az erdők születése és halála jelentik. Az ő nagy forradalmi földrétegek eltolódásai voltak, melyek kivetették, elterelték medréről s alakították kanyarodóit és pályájának irányát. Neki bizonyára sokkal többet jelent az emberek minden fészkelődésénél, szabadságharcánál a tavaszi áradások mámorja, mikor leihatja magát a havasok levéllel s duhaj kedvében végighemperegget a völgyön, amíg csak a hegyek engednek. Így gondolná ezt egy idegen ember. De a székely szekeresek, akik a kőber alatt a borvízzel végigdöcögnek mellette, a román pásztorok, akik a dombok tetején furulyázva mészlik felette, szóval, akik ismerik őt, tudják, hogy nem így van. Az erdélyi mesékben, amelyek igazabbak sok tudós történetnél, az erdők, a hegyek és folyók titokban az ember iránt érdeklődnek a leg-erősebben. Ez azért van, mert ők s így a Maros is tudják, hogy valamikor nekik kell tanúbizonyságot tenniük az Úr trónja előtt mindarról, amit hosszú életükben láttak. Ott pedig csak az fog számítani, amit az ember művelt: sötétet és fényest, nagyot és kicsinyt, jót és gonoszt. Ezért van az, hogy a Maros vize csak látszólag folyik csendesen, belül tele van rejtett izgalommal, édes-keserű emlékekkel, félelmes és dicsőséges várakozásokkal. Elbírhatatlanul sokat látott és fog még látni, amiről azonban csak a hegyeknek beszélhet, mikor az ember alszik.

Az egész hosszú emberi történelmen át izgatottan leste és öntelten élvezte a Maros, hogy a fajok, nemzetek, egyének, mint küzdenek érte Erdélyben: hogy törekszik mindegyik az ő áldott ágyába, hogy akarja magának kisajátítani teherhordó hátát, biztosítani védő karját, termékenyítő iszapját, dús partjait, gazdag halkincsét s az általa vágott örök utat, mely ezt a felleget összeköti a Nagyalpölddel s azon túl az egész nyugati világgal.

Látta az útépítő római munkásosztásokat, amint a felügyelők korbácsszíja alatt görnyedve, Dévától Gyulafehérvár, Enyed és Marosvásárhely mellett fel Vécsig, lerakták időálló kockaköveiket, melyeken felvonultak utánuk a hódító légiók s őrtornyokat emeltek, hogy védő árnyékukban városok virágozzanak fel, ipar, kereskedelem, bányászat, művészet, játék és hatalom. Hogyne emlékezne erre, hiszen a világhódító őt magát is szolgájjá tette: ettől fogva lebegett hátán lefelé a rengetegek toronymagas fenyőboronáiból összerótt tutajok hosszú sora, a messzi Alföldre úsztatva a drága épületfát, cammogtak a lomha, lapos sószállító hajók Apulum kikötőjébe, ahol kockában s apróban osztották szét terhüket, melyről még a későbbi királyok is külön oklevélben rendelkeztek, olyan nagy kincs volt. Akkor kezdődött meg az érchegek aranyának titkos zsákokban való leúsztatása is oda, ahova minden út vezetett: Rómába. Az impériumok aztán változtak, a rómaiak után mások jöttek, egészen a honfoglaló magyarokig: de a fa, só és arany változatlanul utazott a Maros hátán és csinálta a történelmet, melynek a folyó az örök tanúja.

Így látta szembejönni egykor Maros-várból, még rengeteg erdők között az öreg Gyulát, aki megszállta Erdélyt s a bolgár Beligrádot, mint afféle nagy úr, a maga nevével Gyulafehérvárnak nevezte el s székvárosává tette. Habjaival nyargaltak versenyt Fehérvár üszkei alól a tatárok, hogy lezúdulva a völgyön, Magyarország szívét keresztüldöfjék. Az ő emlékezetében nem sok választja el őket a török hadaktól, amelyek a Sztrigy felől hömpölyögtek felfelé, hogy Erdélyben döntsék el a magyar nemzet sorsát. Igen, ez volt a hadak-útja kezdettől fogva Illyétől Régenig és vissza.

Vannak a Marosnak soha nem felejthető emlékei. Mindig eszébe jutnak, valahányszor elballag mellettük. Mekkora lánggal égett Marosvásárhely! De senki sem merített vizet belőle, hogy oltsa, mert Nagy András hajdú, akiket az Isten nevére kértek a székelyek, hogy kíméljék őket, azt ordították, hogy az Istent a Tiszánál hagyták s rakásra vágták a népet. Felvinc alatt mindig újra látja az enyedi diákokat, amint fűzfa-dorongjaik csapása alatt ropognak a labanckoponyák. Mindjárt Miriszlónál vérpatak szakadt bele egykor, sós-keserű ízű s a hullák az ő hátán kalimpáltak lefelé a csombordi hídfőig.

Enyednél is sok bút látott, de itt egy kicsit mégis megvidámul, amint a nagy csillagos torony s a Bethlen-kollégium teteje integet neki: nemzedékek hosszú során át hallgatta csendes mosolygással a híres professzorok találó jellemzését a benne fürdő diákok ajkáról. Szentimre kormos temploma Hunyadi Jánost juttatja eszébe; soha annyi mindent nem hordott még a hullámain: összekapaszkodott török és magyar halottakat, lódögöket, keringő pajzsokat, felborult szekereket s vért, vért!... Gyulafehérvárból a legutolsó szép emléke Bethlen Gáborról, Erdély legnagyobb fiáról s bölcs, dicsőséges uralmáról beszél. Akkor nagy élet volt itt: egymást érték a tutajok s hajók, a sőtisztek s a bányatisztek rekedtre ordították magukat nap-hosszat, a vámpénztárnál csengett a sok jóféle ezüstforint, majd leszakadt a komp a székelyek és szászok alatt, amikor a sójukat hordták haza s a tolvajok csónakjai surrantak az éjszakában. Kapud alatt merengve ballag a folyó: sokszor látta fenn a dombon Alvinc felé révedezni a sötét magyar tragédiák költőjét: a remete Kemény Zsigmondot, akit György fráter véres koponyája igézett meg... De itt van már Alvinc is. A félig-rom várkastéllyal, ahol éppen maga a fráter, az erdélyi gondolat első megálmodója esett össze a bérencek törei alatt. Kenyérmezőnél, éjfélkor, ma is ott táncol a parton Kinizsi Pál, két karjában egy-egy holt basával s a harmadikat a bugyogójánál fogva tartja foga között. Piskiné, a Sztrigy hídja felől ma is hallja Bem apó ágyúinak dörgését. A csodálatos dévai várhegy lábánál a hős asszonyra, Károlyi Zsuzsannára kell gondolnia, akit hiába akart kiéheztetni, megostromolni a farkas Báthori Gábor: Zsuzsika csak Isztambulban bujdosó urára gondolt s megtartotta a várat és önmagát Bethlen Gábornak. Marosillye ismét csak erről a nagyszerű emberről beszél: ott van a kis sarokbástya, amelyben született s a nagy folyó senkire se olyan büszke, mint reá, mert emberi mását látta meg benne: az is olyan mély lelkű, széles ölelésű, csöndes bölcsességű s egyben titkolt örvényeket rejtő, félelmes és ravasz volt az emberek között, mint ő a folyók között.

Az erdélyi népeknek is a Maros az örök elosztó vonala. Gyergyótól Kocsárdig a harisnyás és kéteszü székelyek lepik el a partjait. Onnan kezdve véges végig a vármegyei nemes magyarság csatás és farsangos életének volt a lüktető vére. Kelet felé a circumspectusos szászoknak, délre és nyugatra az igénytelen és szapora románoknak szabott határt. Mint a tartófonálra, reá fűződtek három néplélek mesegyöngyei s a faji kultúráik alkotásai. Vízében tükröződik Erdély múltja, lelke, sorsa: ez a külön világ, melyet a Gondviselés arra alkotott, hogy ütköző pontja és vízváltatója legyen nyugatnak és keletnek. Mindennek, ami itt történt, a Maros a tudója és tanúja, így folyik csendesen az élet partjai közt a történelmen át, a múltból a jövőbe.

Meg kell mondanom, hogy az emberek véleménye a Marosról nagyon ellentétes. Igen sokan veszedelmesnek és megbízhatatlannak tartják. A tutajosok például azt vallják, hogy a Maros senkire sem olyan dühös, mint reájuk, amiért a megölt fenyőfákat vele akarják levitetni Zámra. Nem is akarja látni őket. Dühében a mélybe fúrja fejét s óriási tölcésereket kavarr, melyekre nagy habozással, rúdra tűzött piros rongyok lobogtatásával figyelmezteti egyik tutaj az utána jövő másikat s az emberek övig meztelenül, teljes erejükkel feküsznek a kormányrúdra, hogy idejében félrenyomják a tutajt az örvény szélétől. Jaj volna nekik, ha elhibáznák: a Maros nagyot kacagna, megforgatná, mélybe rántaná s pozdorjává zúzná őket mindenestől.

De féltik tőle a szeretők is párjukat, a szülők is gyermekeiket. Partjain mindenütt sutognak arról, hogy nincs város, nincs falu egy sem, amelytől évről-évre meg ne követelné, magához

ne csalná és el ne nyelné a maga kiszemelt áldozatait. Aranyló szőkesége, mint a tündér lobogó haja, kísérti és húzza a tudatlanokat, az eljegyzetteket.

Nincs még egy folyó, amelyik olyan szelíd édesen zsongva tudna folydogálni, mint ő, de a parasztok minden hóolvadáskor reszketve gondolnak reá: melyik reggel virradnak arra, hogy szennyesen harsogó tenger borította el reménységüket?

Az erdélyi népek képzelete félelmes mesékkal népesítette be a Maros útját. Mindenik tud róla valami gonosz titkot, melyből kiderül, hogy a Maros az emberi nem esküdt és örök ellensége.

De ezzel ellentétben talán még azok is, akik félnék tőle, csodálják, tisztelik és szeretik, mint egy szép szeszélyes királynőt, aki jókedvében csodálatos kincsekkel árasztotta el alattvalóit, ő pedig csak folyik csendesen, öl és áld, pusztít és termékenyít.

A téren és időn túl folytatja örök útját az erdélyi lélekben is. Mert az erdélyi léleknek is ő a szimbóluma. Ebben a lélekben él a nagyra hivatottság, a messzire vágyás láza, éppen úgy, mint ő benne. Kicsinyes körülményei között, mindennapi gondsziklákkal való viaskodásában köveken tajtézkzik, sziklákat kerül meg, csendesen felszín alá rejti mély örvényeit, hátán hordozza a világ hatalmasainak fáját, sóját, aranyát, a tolvajok surranó csónakjait, issza a könnyet, a vért, elnyeli az emlék halottakat, túrva mendegél és hallgat, de érzi, tudja, munkálja a maga kiválasztottságának, emberi méltóságának, szellemi hivatásának értékeit. Tudja, hogy szűkebb hazája nem zárhatja be örökre az ő lüktető életfolyóját, titkos sejtelemmel tör a nagy élet vizek felé és hisz az egyetemes humánus szent óceánjában. Erdély mindenik népének sorsa az, hogy nemzeti géniuszának szíve kívül lüktet az ő szűk határain: ezért olyan mindenik, mint a Maros, melynek hullámain az a sóvárgás hajtja, hogy beleszakadjon a maga nagy távoli anyamedrébe. A Maros kíváncsian várja, hogy lesz-e megoldása az erdélyi titoknak? Mi lesz a sorsfolyókkal: lesz-e magasabb értelmű egyesülésük? Vagy örökre egyesíthetetlenül fognak folyni egymás mellett, egymás ellenére? A Maros sok mindent látott már s ki tudja, miket fog még látni? Lehet, hogy igazuk van azoknak, akik azt hiszik, hogy haragszik az emberekre. De bizonyosan csak azért, mert valami olyanra vár, ami minden partjain élő léleknek egyformán meghozza a békességet és boldogságot. Mikor csakugyan az élet szimbóluma lesz a kedves nóta: Maros vize folyik csendesen...

Kiszálltam Enyeden

Csak gyermekifjúságom idejét tölthettem benne s évek hosszú sora választ el tőle. Mégis, valahányszor elvisz mellette a vonat, a torkom elszorul, szememet könnyek nedvesítik s különös, megrendítő melegség ömlik el bennem. Bölcsőhelyem, Nagyenyed, kicsi erdélyi városka a szőke Maros partján, az Érchegyek fenséges csúcsai alatt: próbáltam már védekezni a varázsod ellen. Egyszer vidám sétát tettem benned s meg is írtam, ami tréfa és anekdota csak visszacsendült lelkemben, régi embereidről. De te nem szereted az ilyesmit. Titokba zárkózó, hallgatag őrzője vagy századok alvó emlékeinek, a dolgaid csak reád tartoznak, nagy szenvedéseidet édes-gyümölcsű szőlők, kertek lombjaiba takarod s meghitt örömeidet komoly arcod mögött rejtegeted. Azt akarod, hogy a világ csak azt lássa belőled, ami mindenkihez szól. És én tudom a legjobban, hogy van ilyen mindenkihez szóló tanításod.

Az ősszel jártam ott, csak úgy egyedül, senkitől se tudva, néhány órányi bizalmas találkára keresve fel. Két vonat között egy mély lélegzetvételtre, mielőtt tovább utaztam volt Bucurestibe, magyar bajok, gondok igazítására.

A régi utcákban sok az új ház és sok az új gazda is. Mégis, mintegy fátyol alól, mindenünnen elém villan a régi Enyed arca: az egykori híres professzoroknak, országos, vármegyei és városi közélet hajdani kiválóságainak, a patriarkális vendégszeretet legendás képviselőinek, furcsa különcöknek, jellegzetes városi polgároknak, messze vidéken híres szép lányoknak, asszonyoknak feledhetetlen otthonai, a régi szép idők víg multságainak színhelyei, a történelem súlyos kezének nyomait hordozó emlékezetes házak, falak, bástyák, sírhelyek, emlékkövek, a politika egykor forrongó termei, a tudomány és nevelés országos hírű ősi tűzhelye, az igazi hazafelé mutató templomtornyok, az ezernyi élő emléket lehelő temető, minden, minden, amit most újra láttam s ami most egyetlen eleven, lelkes arccá állott össze bennem, az erdélyi magyar szellem sajátos lényegét tükrözvén.

Mert Enyed, ősi múltba gyökerező tradíciók szálain keresztül ma is a legjellegzetesebben van telítve az erdélyi magyar szellemiség életnedveivel. Minthogy Enyed a kicsi Erdély közepén van, Erdély pedig csak egyetlenegy van a világon, sőt kívüle nincs is világ, tehát az enyediek helyesen vallják, hogy Enyed a világ közepe. Ők valahogy mindig teljesen elégnék tartották magukat önmaguk számára, zárt világ voltak és mindent megtaláltak a saját körükben, amire testüknek, lelküknek szüksége volt. Még ha el is vetette őket az élet másfelé, – és bizony nagyon sokfelé elvetette, – magukkal vitték Enyedet, mindenütt enyediek maradtak és a világ közepét képviselték, mert mindent pompásan be tudtak állítani szülőföldjük szellemének látószögébe. A város különös lelkülete meghatározta szülötteinek egész világnézetét s életgyakorlatát. Ez az enyedi szellem és magatartás, az erdélyiség típusa, a kicsiségnek és a nagyra hívatottságnak sajátos öntudata egy lelki ötvözetben. Az igazi enyedi ember szereti a maga kicsi házát, a csendes utcácskát, a zajtalan elvonulást, az élet meghitt, családias örömeit, a kertet, a szőlőcskét, az intim társaságot, az egymással való halk évődést, a bizalmas körben szikrázó tréfálkozást, a céhbellekkel szemben a saját körének talentumos műkedvelését, az önmagának való alkotást, a helybeli művészetet és irodalmat, a hagyománytisztelő és konzervatív családi felfogást s a maga egyszerű, nemes illemkódexének szigorú tiszteletben tartását. Életigényeiben, megjelenésében, szokásaiban szerény és kimért, határt szab gazdálkodásának, megveti a kapari gyűjtést, de felettébb megbecsüli a feltétlenül szükségességet megteremtő és megőrző takarékoságot. Ő a kicsi Erdély kicsi városának kicsi embere, akit a történelem vasvesszője tanított meg a szerénységre, a kevéssel való megelégedésre és a saját határainak betartására.

Talán innen van, hogy olyan jól tudják és számon tartják egymás apró emberi gyöngéit s nem szűnnek meg figyelmeztetni rá egymást néha csattanós tréfákban, csinosan kikerekített anekdotákat költve egymásról. De ezek csak akkor tetszenek bántóknak, ha külső ember távolról hallja őket. Mert otthon, a világ közepén, mindenki tudja, hogy akiről ilyeneket mesélnek huncutul mosolygó szemmel, annak az értékeivel is ugyancsak tisztában vannak, szeretik s a tréfa a népszerűségének kétségtelen bizonyítéka. Akinek Enyeden nincs karikatúrája, az nem valami jelentős ember lehet.

Ilyenek az enyediék. De nemcsak ilyenek. Mert a legigazibb erdélyiek lévén, belül nagyon magas igényű és nagy rátörő lelkük van. Ez a kicsi erdélyi város, melyben Bethlen Gábor fejedelem nagy iskolája virágzott fel, mai napig a legműveltebb, legintelligensebb, leginkább európai nívóra törekvő s a lelki értékeket legtöbbször becsülő erdélyi magyarok fészke. Az a néhány ezer magyar ember, aki még ma is ott él benne s a város letörölhetetlen jellegét adja, csodálatos módon tartja, őrzi és fejleszti a maga ősi magyar kultúráját, gazdag és nemes szellemiségét. Pedig rettentően leszegényedett s ezer megpróbáltatás között él. Helyzetét a külső világ szándékosan is eljelentéktelenítette: Enyed ma már nem vármegyeszékhely, minden nagyobb közintézményt elvittek belőle s még a gyorsvonat is csak elrobog mellette. Mégis, magyar tudománynak, művészetnek, irodalomnak ma is Enyeden van a legmegértőbb, leglelkesebb, legáldozatosabb közönsége Erdélyben. Dacol a végzettel, tudja, hogy csak felfelé szárnyalhat, de ezt a lehetőséget soha fel nem adja. Nem felejt el és büszkén tartja magát hozzá, hogy szellemi örökhagyói a nagy fejedelem után Pápai Páriz Ferenc, Bod Péter, Kőrösi Csoma Sándor, Bolyai Farkas, Kemény Zsigmond, Mikó Imre és az alma mater hozzájuk hasonló fiainak százai. Az enyedi kollégium ablakából valaha a heidelbergi univerzitás ablakába láttak és az enyedi öreg torony, felülemelve csillagos fejét a vér és tűz viharain, Európának hirdette a Szellem elpusztíthatatlan hatalmát.

Most, ezen az őszi délutánon nagyon csendes az én drága szülővárosom. Csak a gyümölcs mosolyog mindenünnen, a dúsan rakott fákról, mintha egyetlen kert volna az egész kicsi város s ez a mosolygás azt hirdeti, hogy a teremtő és termőerő megtörhetetlen s a lélek nem fél a haláltól.

A templomot övező erődítésen nagy rész tátong. Egy gyönyörű öreg bástyát ledöntöttek és elhordták, mert állítólag életveszélyes volt, nyakába akart omlani a járókelőknek. Ennek dacára, – magyarázza a tiszteletes úr, akihez sétám végén betértem, – olyan keménynek, tömörnek, örök időkre összeállítottnak bizonyult ez a látszólag repedezett kőboglya, hogy hetekig tördelték csákányokkal, amíg megbirkóztak vele. Rebesgetik, hogy nem is volt bűnös az öreg bástya a neki tulajdonított gonosz szándékban, hanem gyönyörű kövei kellett valami új építetőknek.

No, gondoltam, párhuzamot vonva magamban, az enyedi lélek sem omlik össze egykönnyen, ha látszólag repedezett is. Sok csákánynak ellenáll még, ha kell...

– Ha szegény Szilágyi Farkas nagy tiszteletű úr élne, – mondta a tiszteletes úr, – nem tudom, hogy viselné el ezt a csapást? Mert ennek a városnak és várnak minden kövéhez forró szeretet fűzte. Ha az ember elolvassa a város meg az eklézsia történetéről írt könyveit, szinte megcsapja belőlük ennek a nagy szeretetnek a lángja.

Meggyőződéssel bólintok hozzá, mert nagyon igaz. Az enyedi lélek tényleg úgy tapadt hozzá mindig városának legkisebb kövéhez is, mint a repkény, mely gyökereit mélyen eresztette bele s vele együtt él vagy pusztul.

Egyszerre előttem állott a felidézett öreg lekipásztor alakjában az a lélek, melynek ő is valódi megtestesítője volt. Az eldöntött bástya helyére meredve, önkénytelenül kezdtem restaurálni magamban ama lelki bástyát, a régi, igazi, örökre tanítóerejű enyedi szellemet. Néhai jó

Szilágyi Farkas lelki képe most megtelt előttem étellel, mély jelentőségű, vigasztaló étellel, mert annyi sok kiváló és derék férfiú között, akik ennek az én városomnak igazi legjavát képviselték, ez a puritán, egyszerű, jóságos lelkipásztor valóban a típusa, a kimetszett bélyege volt az erdélyi magyar léleknek. Mint eszményképe, a nagy apostol, egész életében hordozta testében a szenvedés bélyegeit, a város 1849-iki pusztulásakor, gyermekkorában elfagyott kezein-lábain. Ezért néma tisztelettel nézett reá mindenki, mint a nemzetéhez, hitéhez való törhetetlen szeretet pecsétjének hordozójára. Mi kis gyermekek áhítattal pillantottunk fel reá, ha elkocsizott mellettünk és szelíd mosollyal integetett köszöntésünkre. Mintha az erdélyi lélek megköttöttségének szimbóluma lett volna ez a tiszteletreméltó bénaság, mely a szemet a belső érték keresésére és becsülésére fordítja, mindenki tisztelte és szerette őt s ha enyedi módon anekdotáztak is róla, ez csak közkedveltségének tüntető jele volt. A szerénység és nagyra törés belső egyensúlya biztosította az ilyen enyedi és erdélyi férfiú nem kikényszerített tekintélyét, a jellem előtti tiszteletadást, mely a határait bölcsen ismerő és betartó, szíves, bibliai módon családias, vendégszerető, hűséges és állhatatos embert Enyeden ellenmondás nélkül megillette. Az ilyen férfiak szellemi közösséget alkottak és baráti kört, melyet az a büszke és felelősségteljes öntudat hatott át, hogy tagjai a legnagyobb erdélyi ember, Bethlen Gábor fejedelem örökségének őrei és védelmezői. A kollégium és az eklézsia legjobbjai, Kovács Ödön, Bartók György, Makkai Domokos, Szilágyi Farkas ebben a meggyőződésben vívtak hosszú és bátor harcot a fejedelmi főiskola megtartásáért a forgandó időkkel s a veszni indult csatában valósággal életüket emésztették fel. De a harcban kapott sebeket nem mutogatták, csendesesen elvitték gyógyulni rejtett erőforrásukhoz, szeretett és szerető családi körükbe, megnyugtatólag mosolyogtak s gyógyítva gyógyultak meg, új csatára, ha kellett, a végső leheletig.

Egyetlen igazi enyedi se tudja befogadni azt a gondolatot, hogy ezek a férfiak évtizedek óta pihennek az örhegy oldalán, a gyönyörű temetőben. A szeretet megelevenítő hatalma tartja életben őket s ahogy ma a tiszteletes úr is rögtön Szilágyi Farkasra gondolt a ledöntött bástya mellett, úgy nem igen van Enyeden nap, hogy a régi családok körében egy-egy öreg úr vagy asszony meg ne jegyezné, hogy vajjon „a szegény jó Farkas” vagy „a szegény jó Ödön” mit szólna ehhez vagy ahhoz? És ők tényleg szólnak is, mert az a lélek, melynek jellegzetes hordozói voltak, ma is éltetője ennek a mindenfelől körülcsapkodott magyar város-szigetnek.

Már robogott velem a vonat az éjszakában, vitt egészen más, idegen világ felé, a gazdag és hatalmas román főváros irányában, ahol a szegény kicsi erdélyi magyarság szívét, mint egy kicsike csipogó madarat, tartja a markában a Sors.

De én megerősödve mentem eléje a szülővárosommal való találkozás után. A mi osztály-részünk nagyon szűk és szerény, az életünk lehetőségeinek határa mindenfelé csak egy arasznyi, de föl, a lélek, a szellem világába szabad az út és végtelen a lehetőség. Kicsi házak, keskeny utcák, szelíd kertek lakói, apró emberek: nagy tradíciók őrei és nagy igazságok hitvallói lehetünk, ha nem csak szavakkal, de az életünkkel leszünk azok. Néhai jó Szilágyi Farkas és ti többi áldott lelkek, akik között a lelkem fája rügyezni kezdett, ma megvigasztaltatok...

A kincses város

Tízéves koromban láttam meg először Kolozsvárt. A büszke jelző akkoriban már jórészt emléket jelentett: a fejedelmi kor ipari, kereskedelmi és művészeti életének egykor elevenen lüktető aranyfolyója műemlékekbe, templomi és múzeumi műkincsekbe merevedve, a mindennapi élet medrének csak a partjait díszítette. De ez a kincs akkor még nem is érdekelt engem. Mégis, gyermekkorom távoli látomásából úgy merül fel Kolozsvár század eleji képe, mint mesebeli kincstár ragyogó álma.

Az erdélyi gyermekek túlnyomó sokasága apró falvakban és törpe vidéki városkákban nőtt fel. Én is így éldegéltem csendes, álmodozó szülővárosomban, Enyeden. Az erdélyi élet zárt-sága, szerénysége, anyagiakban való szinte hihetetlen szűkös volta csak egészen kivételes esetekben engedte meg, hogy egyesek már gyermekkorukban túlláthassanak közvetlen környezetük hegyvonalán. Még Erdélyen belül is nagy dolog volt az utazgatás, Budapest valószínűtlen tündérmesének hangzott. A kis diákok legmerészebb álmaiban Kolozsvár csillant fel a messzi látóhatáron, ahova talán eljuthatnak egyszer az egyetemre, ha majd szerencsésen áttették magukat a gimnázium nyolcórás kásahegyén. Elképzelhető tehát, hogy micsoda rendkívüli élményt jelentett számomra a sorsfordulat, mely már tízéves koromban, két egész esztendőre a kincses városba dobott.

Az enyedi gyermek ámulatra tágult szemében Kolozsvár mérhetetlen nagy városként jelent meg. Enyeden öt perc alatt letrappoltam a Bethlen Kollégiumtól a Magyar-utca földszintes házai között a honvédkaszárnyáig, ami pedig a város végét jelentette. A tíz ujjam sok volt rá, hogy az egész város emeletes házait számba vegyem. Kolozsvárt a Ferenc József-út, a Monostori-út, a Bel- és Külmagyar, a Bel- és Külközép-utcák vonala beláthatatlan messzeségben vészelt el a hatalmas középületeik és tornyos palotáik elszorították a lélegzetemet, nem is szólva az óriási, gyönyörű Főtér közepén pompázó Szent Mihály-templom tornyáról, mert arra alig mertem felpillantani. Enyed utcáin 1849. január nyolcadikának halálos éjjele óta olyan öröklött csend feküdt, hogy ha valaki egy nagyocskát kiáltott odakint, megrebbent az anyák szíve az ablakok mögött. Kolozsvárt megmámorosodtak a füleim az élet zúgó-zengő muzsikájától. Enyeden lassuléptű professzorok sétálgattak elmélkedve, vagy üldögéltek csendesen diskurálva a patika előtti padon, magukba néző mélyszemű asszonyok lépegettek szerényen hazafelé s a diákok is csak a Bükköserdő laposán eresztették ki a jókedvüket. Egy tehénszekér legalább félóráig mászott az út közepén, amíg eltűnt a szemem elől. Kolozsvárt mindenki sietett, mindenkinek piros volt az arca az igyekezettől s olyan vidáman járt a szája, mintha attól félne, hogy rövid a nap a sok újság kibeszélésére, ami a begyében van. Így láttam, hallottam, éltem át gyermekkorom elragadó Kolozsvárját. Kincses város volt igazán, kebelén csodálatos drágakő tündöklött: a szikrázó életöröm.

Az az érzésem, hogy e két év alatt sohase ment le a nap az égről, örökös fényben tündöklött a Bocskay-téri Kispark, indián kalandjaink és angol-búr háborúnk dicsőséges színtere, az öreg Kollégium nagykúriája, boldog tízpercek ma már megszakítatlannak tetsző sorozatában, de a történelemórák is, melyeket a folttalan magyar dicsőség napja sugárzott be, áttüzesítve szívünket azzal a hittel, hogy a legkülönb nemzet vagyunk, csupa győzhetetlen hős ivadéka, elhivatva az örökéletű Nagymagyarország továbbépítésére. A Farkas-utcai régi Színház piros-arany ölében, ifjúsági előadásokon sokszor szinte az égbe ragadott ez az életöröm, mintha Kolozsvár minden titkos kincse itt ömlött volna elém, a valósággá élt mese kosztümjeiben, zenéjében és csodáiban. Bizonyos, hogy gyermek voltam s méghozzá szürke eseménytelen környezetből csöppentem ebbe az élettől duzzadó városba, de az is bizonyos, hogy az életben való ezt a boldog gyönyörködést csak az a Kolozsvár gyűjthatta fel, amelyik maga is gyermek volt, örökös jövőjében hívó magyar gyermekváros, önfeledten lubickolva a modern nagy-

városi élet későn érkezett hullámában. Nagy, súlyos múltjának árnyékából a tavaszi napfénybe lépve, kacagva nyújtózkodott el a kék havas lábánál a Szamos szép völgyén s minden porcikája ezt énekelte: öröm élni!...

Másodszor hét évi távollét után, már mint egyetemi hallgató, kerültem a kincses városba. Az ettől kezdve ott töltött évek döntő hatással voltak az életemre. Kolozsvárnak mélyebben rejelő, igazibb kincsével ismerkedtem meg, azzal, ami valódi és múlhatatlan sajátja: történelmi gyökérszerű, viharokban edzett törzsi, dúskoronájú magyar szellemével és műveltségével.

Most már megszólaltak a kövek. A múlt kezdte magyarázni a jelent s megértetni azt a különös szellemi illatú légkört, melyben a gyönyörű fasorok és üde virágágyak közt hallgató remek kis paloták, méltóságos öreg templomok és szép komoly iskolák e híres városa lélegzett. A legfinomabb és legelőkelőbb magyar szellemiség a legtisztább magyar beszéd varázsával ejtett bűvöletébe. Ennek a szellemiségnek varázsa nem egy holt történelem ábrándjából, hanem a bennünk és velünk élő múlt erejéből áradt. Ha az ember belépett a Szent Mihály-templom, vagy a Farkas-utcai református templom fenséges boltívei és nagyszerű műkincsei közé, a századok erdőjébe lépett ugyan, de mégsem egy elmúlt világba: Hunyadi Jánossal együtt térdelt az oltár elé. Bethlen Gáborral együtt figyelt a szószékre, Lórántffy Zsuzsannával vette az Úr testét a remek kézimunka térítőről. A jelent a múlttal törhetetlen közösség kapcsolta egybe. Minden lelki zökkenő nélkül sétálhattál át a Ferencesek, a Piaristák, a Minoriták szép szentélyein keresztül egészen a monostori-úti ó-keresztyén és kalotaszegi népi stílust egyesítő református Istenházig. Nemcsak az Óvárban áll egymás közelében Mátyás király és Bocskay István szülőháza, hanem ők maguk is így élnek együtt a kolozsvári ember lelkében. Zord várfalmaradványok a zömök öreg bástyával, középkori apró polgárházak, fejedelemségbeli szép lábas házak, megkapó barokkos empire-paloták, modern középületek és egyszerű magánházak szépen összesimultak s változatos koruk és arcuk mind arra az egyre utalt és nézett, ami Kolozsvár kincse: az életcsúcsok felé törő lélekre. Itt a századok egymásban lélegzettek s a holtak karon fogták az élőket sétaközben. A Király-utcai nagytetejű, vaskosaras-ablakú polgárház kapuboltja alatt ugyanúgy állnak a hatalmas hordók, mint 1613 októberében, szüret után s az ismerős önkénytelenül bepillant, hogy hátha meglátja Bethlen Gábort, aki itt aludt az éjjel s most indul a fejedelmválasztó országgyűlésbe, élő áldozatul ajánlani fel magát Erdélyért. A gyönyörű házsongárdi temetőben pedig, ahonnan az elköltözöttek néznek le a városra, a vizsgákra készülő diákok tiszteletteljes és bensőséges ismeretségben telepedtek le Szenci Molnár Albert, Apácai Cseri János, Bölöni Farkas Sándor, Jósika Miklós, Brassai Sámuel, a Bethlenek, Bánffyak, Barcsayak társaságába.

A gazdag múlt sokrétegű társadalmat származtatott át a jelenbe. Kicsiben együtt az egész országot. Bocskay hajdúinak háza népe a zártéletű, kemény hóstáti földrészek, az ősi céhek hagyományai élnek a gyökeres kézműiparosságban, a kereskedelmet sokszázados boltos családok leszármazottai úzik, őstől utódokig megszakíthatatlan sorok dolgoznak a tisztviselővilág minden ágazatában és a magas intelligenciában s a történelmi neveket viselő erdélyi arisztokrácia minden családjának háza van Kolozsvárt. Talán csak egy volt, ami ebben az időben nem tényező még a város életében: a nagyipar és a nagykereskedelem. De ez Kolozsvár jellegéhez tartozott. Nem a gyárak és áruházak voltak a büszkeségei, hanem iskoláinak gazdag rendszere fel az egyetemig, az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtára és gyűjteményei, az Erdélyi Irodalmi Társaság, az Emke, az új Nemzeti Színház. Szellemi fővárosa volt Erdélynek s szelleme hatalmával vonzotta magához Erdély szellemi embereit és ifjúságát, a székely fenyvesek legtávolibb zugából is. Kincset őrzött és osztogatott: a magyar műveltség élő kenyerét. Tisztessége és dicsősége marad, hogy a múzeumalapító Mikó Imrét, Erdély Széchenyijét tisztelte a legnagyobb embernek s hogy benne a leghíresebb és legismertebb emberek lelkipásztorok, professzorok, írók és művészek voltak.

Kolozsvár lényege szerint „úri” város volt, a lelki és szellemi előkelőség értelmében. A forgalomnál többre becsülte a rendet és tisztaságot, a forradalmiságnál pedig a méltóságos békét. Jellemző, hogy legnagyobb kávéházában az egyetemi és középiskolai tanárok együtteséé volt a főasztal, amely körül hosszú és emelkedett filozófiai viták folytak. Tanúja voltam egy ilyen vita megszakadásának, mivel az egyik fél ott az asztalnál kapta kézhez behívóját a világháborúba. Meg is ígérte, hogy folytatni fogják ott, ahol most egy kis időre leteszik. Sajnos, nem teheték meg, mert a magyar filozófia nagy reménysége sohase tért vissza Galíciából.

A kincses város háborúelőtti szép és nemes arca elmerült. Megalvadt felette a halálra sebzett Nagy-Magyarország elfolyó vére.

A harmadik képem már egészen más Kolozsvárt mutat. Mint a tó kiöntései, terpeszkednek körülötte új, idegenarcú városrészei. Tisztaságát, csendjét por- és szemétkavaró ideges forgalom torzította el, mely csaknem szétveti zárt, bensőséges régi formáit. Ismerős tornyai még az égre mutatnak, az el nem vehető haza felé, de a kiirtott Kis-park helyén emelkedő új kupola túlnéz a legtöbbjük keresztjén, csillagán. Az öreg színházat hiába keresnéd, hült helyén felhőkarcoló épülethezáb töri meg a Farkas-utca ódon búbáját. Az egyetemről már nem a magyar szellem Igéje árad, és sok más régi iskolaépületből sem. Utcákon, hivatalokban, üzletekben, színházban, a felszínen más gyökerű élet lombozik szét s a legszebb magyar beszédet már alig lehet hallani a kolozsvári utcán. De senki se gondolja, hogy ami nem látszik, az most már nincs is meg többé. A változás annyi, hogy a kincses város az elásott kincs városává lett. Kolozsvár poétája, Reményik Sándor így énekel:

A lélek él: betűben, kőben, fában,
Hullámos hangban és merev márványban,
Száz változáson át –
Amíg meg nem tagadja önmagát.

Kolozsvár kincse többé nem a gyermeki életöröm és nem is az „úri” műveltség. Mai kincse nagyobb, időtállóbb ezeknél. Ez a kincs a szeretet, mely elrejtőző életében őrzi és ápolja a magyar lelkeket és jellemet. Ez a szeretet az, amelyet továbbplántál gyermekei lelkébe, „hóban viruló rózsafának”, boldog kalász reményét hordozó búzaszemnek. Türelemben és önfegyelemben virul ki az a szeretet, amely a magyar lelket és jellemet kicsinyekben, szegényekben, árvákban, szenvedőkben, tudatlanokban keresi meg, melengeti, táplálja, vigasztalja, gyógyítja és tanítja. Ez a szeretetmunka a számunkra új, de mélyében régi Kolozsvár mai legnagyobb kincse, amelyet senki el nem vehet tőle, de amely senkinek nem is lehet ellenére, mert emberi és isteni jogon tiszteletet parancsol és sértetlenséget követel. A város hatalmilag, gazdaságilag, sokban kulturálisan is gazdát cserélt, de ebben a lelki értelemben a kincses város most is és örökre a miénk.

Mikó Imre városa

Életem fordulásai egyszer úgy hozták magukkal, hogy tizenhat éves koromban elhagytam Bethlen Gábor enyedi kollégiumát s a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumba kerültem. Két és fél évet töltöttem érettségimig, ebben az áldott iskolában s a szép székely városban, mely ölében hordozza. Enyed tudvalevőleg a világ közepe, Sepsiszentgyörgy pedig ugyanolyan jogon a világ vége, mivel az erdélyi tündérkertnek délkeleti csücskében rejtőzik. Azelőtt legfennebb a nevét hallottam.

A neve azonban éppen akkortájt váratlanul s mehökkentően ragyogott fel az egész Magyarországon, mert az országos tornaversenyről minden iskola diáksága leforrázva kullogott haza miatta. A sepsiszentgyörgyi diákok, akárcsak ősük, Csaba királyfi serege a Tejúton, csodamód zúdultak le erre a versenyre s győzelmesen ragadták el az elsőséget jutalmazó gyönyörű vándorzászlót. Többek közt az enyediek is biztosra vették saját győzelmüket és még sokáig nem tudtak magukhoz térni a kábulatból, amibe a világ végéről felbukkant székely góbék ejtették őket. Amint ilyenkor történni szokott, szenvedélyesen magyarázták, hogy ezt a képtelenséget csak tévedés, esetleg csalás idézhette elő, hiszen azok a furcsa fiúk kicsik voltak, véznák, esetlenek s együgyű közönnyel pillogtak Budapestre... Na, az mégis igaz, hogy például a futásnál valami ördög bújt beléjük, olyan gyíkmódjára sirültek s véletlenül volt egy súlydobójuk is, aki – lehet, hogy üres golyóval – öt méterrel túlhajította a legjobbat is.

Zavaros kép maradt a fejemben ezekről a szentgyörgyi győztesekről. Tele voltam enyedi előítélettel nem csoda tehát, hogy legyintve állapítottam meg: vándorzászló ide vagy oda, de a tudományban biztosan utolsók lennének. Mert ugyan mit is lehet tudni ott a világ végén, ahol a madár se jár?... Meg volt azonban írva felőlem, hogy ezt a tévedésemet a helyszínén kell kijavítanom éspedig kemény küzdelem tüzeiben, melyben ész, szorgalom, tudás dolgában is tisztelettel voltam kénytelen elismerni a szentgyörgyi diákok kiválóságát.

Az első meglepetést, mindjárt érkezéskor, a város képe okozta. Kisült, hogy a földrajztanításnak semmi elképzelhető ereje nincs. Valami szűk katlant vártam, elszórt falufélével. Ehelyett, az Olt vashídján átrobogva, a Szépmező síkja tárult ki előttem, mely nem hiába viseli nevét, mert egyike az egész Kárpát-medence legbájosabb tereinek. A széles völgyet északról záró dombsor lejtőjéről, minden irányban kimagasodva, méltósággal uralkodik a város a székelyek útjai felett. Közepéből, sötét fasorok felett, tömör középületek ablaksorai villannak elő, jobbszélén öreg várfal öbléből nyúlik fel viharvert templomának tornya. Körülötte sűrű házsorok, kigyózó utcák vonalai s a balszélén füstökádó gyárkémények. Szentgyörgy is közepe a maga világának. Ezt a dúsan termő világot délnyugat felől a brassói havasok kék ormai, délről a tarfejű Piliske, északkeletről a bükkszádi gerinc szikrázó csipkézete zárják s csak kelet felé nyílik ki a völgy, a Maksa alatti kapun át a háromszéki sík nagy nyolcasának felső karikájába. Benn a városban, hétfő lévén, nagy a mozgalom. Hétfő a hetivásár napja, a Mikó-kollégium kis diákjának a vasárnapnál is különb, mert a lószekerek sokaságában, melyek a hatalmas négyszögű piacteret lepik, bizonyára ott áll valahol a jó szülőké is, akik Lisznyóról, Bikkfalváról, Kökösről, Uzonból, Szotyorból, Szentkirályról igyekeztek hajnalosan a vásárra. Az első óra utáni szünetben már ide-oda nyargalnak a hírmondók, a boldog várakozókhöz: „bejöttek!” Noha örömmel, de nem egészen önzetlenül történik ez, mert a hazaiból illő rész jut annak, aki elsőül hozta a jó újságot.

Nem hiába szabták ilyen óriássá ezt a piacteret. Mert Szentgyörgynek századok óta híres nagyvásárai vannak. A boldogtalan sorsú II. Lajos király 1520-ban három országos soka-dalomra adott neki szabadalmat, de később még egy negyediket is kellett engedni, külön a kendervásárra, melyre még a havasokon túlról is sereglettek a vevők.

A szekerek és sátrak tarka, zúgó tömkelegében egyébként nemcsak adás-vevés folyik. Itt tudja meg Háromszék apraja-nagyja, hogy mi történik a világban, merre-hová kanyarodik az úri huncutság: a politika szekere, itt kezdődnek nagy veszekedések között a perek s ha az ügyvéd úr ügyes, itt is végződnek, áldomással. Nemkülönbén a székely ész tréfavirágai is itt bomladoznak elő a csillogótekintetű góbé-koponyákból s fájdalom, innen viszik haza a legények, leányok a divatos slágereket otthoni, szomorú-szép ősi dalok feledtetésére.

Fenn, a piactér felett kettős, lépcsőzetes sétány árnyas fasorai alatt libegnek Szentgyörgy szépei, gavallérjaik oldalán, tanulást színlelő diákok bíráló tekintetétől s szakértő megjegyzéseitől kísérvé. A sétány mögött emelkedik Háromszék zömök megyeháza. Egyébként a piacteret övező emeletes épületek, sőt az egész szemerjai út, a róm. katolikusok templomával, a Székely Nemzeti Múzeummal s szép, lombos villa-környékével együtt tulajdonképpen a nyugati szélére esnek ki az igazi, régi városnak, mely apró polgárházaival, csavargó sikátorokkal az ősi templomkastély emelkedése körül, a keleti oldalon terül szét. A várfallal övezett, mostani református templomnak már 1332-ben különlegesen kiemelt parókiája volt, egyenesen az esztergomi érsek fennhatósága alá rendelve. A körülötte fejlődött települést Zsigmond király emelte várossá, itt jártakor, 1427-ben. Úgy látszik, neki is megtetszett a gyönyörű tájkép, hosszabb ideig pihent itt s több levele és rendelete kelt „Zenthgyewrgh”-ön, „in terra seu provintia Siculorum.” Igazi székely dolog, hogy ugyanez a helység egészen 1848-ig város is volt, falu is, mert területén összekeveredve éltek a várhoz tartozók s a „szentgyörgyfalusiak”. Sok cifra verekedés, szép, hosszú panaszlevelek és körmönfont bírói döntések származnak ebből. Szentgyörgy, mint város, nagyon régen pallos joggal bírt, melyet a bíróból, jegyzőből és tíz szenátorból álló tanács gyakorolt. Úgy látszik, itt-ott kétségbe vonták ezt a jogot, mert II. Lajos király 1525-ben megerősítette.

1622-ben ismét Bethlen Gábor fejedelem látta szükségesnek nyomatékokat adni neki, írván a bírónak, hogy „bűnöst büntessenek, igazt szabadítsanak, bírságot szedjenek és senki ezen joguk ellen rugdalózni ne merjen.” Vagy úgy volt, hogy hála Istennek, ritkán kellett a pallosnak lecsapni, vagy úgy, hogy a hóhéri állás került igen sokba, mert a fejedelem kegyesen úgy rendelkezett, hogy „a megszenteltakat a szék hóhéra végezze ki, a város ne tartozzék azt tartani, vagy másunnan hozatni.”

Szentgyörgy, mind jeles voltánál, mind szép térségénél fogva régi idők óta a hadak gyűlőhelye volt. 1644-ben, feljegyzés szerint, itt esett meg egész Háromszék vitézi seregének lustrája Basa Mihály főkirálybírósa alatt. Szép had lehetett, de olyan idők jöttek, hogy a fejedelem, a kisebbik Rákóczi György Őnagysága belefulladásztotta a lengyel hólébe-sárba dicsősége kergetésére kivitt erdélyi seregét s nyitva hagyta a kapukat a fene tatárság előtt. Szegény Szentgyörgy is ennek itta keserű levét. 1658-ban a tatárok feldúlták templomkastélyát s népe az erdőkbe menekült. Alighogy visszazállingóztak aztán, helyrehozni a romokat, 1661-ben Ali pasa zúdult rájuk s porrá égette azt is, ami megmaradt, kilencszáz férfit, asszonyt, szüzet és gyermeket hurcolva rabul.

Vagy kétszáz esztendő telt bele, amíg lassan-lassan kiépülgette a város csaknem halált hozó zúzódásait s hozzászokott a reménykedéshez, gyarapodáshoz.

1848-ban azonban vitézül, elszántan állott talpra. A székházban, november 18-án mondta ki a székelység az önvédelmi harcot. Két hét múlva már készen állt a híres sereg, az, amelyik harangokból öntötte ágyúit, maga mesterkedte lőporát, kalapálta fegyvereit s osztrákot, muszkát kergetett, nem ok nélkül titulálván Van der Null tábornokot Ván-dor-nyúl-nak. A muszkák, csúfos kudarcukért nem tudtak más bosszút állani, minthogy '49. augusztusában a székház levéltárát, törvénykönyvekből csinált járdán, a piacra hordták s ott máglyákba rakva, elégették. Ennek a máglyának helyére került a kőoroszlános honvédelem, ott hirdetvén az el nem múló dicsőséget, amíg a mostani idők szele le nem döntötte. A helyéről igen, de nem a

székelyek szívéből. Nem ismeri az a székelyt, aki azt hitte, hogy csak egyféle harcot tud s leverhető. Szentgyörgy azonnal egy más önvédelmi harcba kezdett, győzhetetlenbe. Ennek a harcnak vára lett a Székely Mikó Kollégium s fegyvere a hit és tudomány. Az iskola 1859. szeptember 1-én nyílt meg, négy elemi és egy gimnázialis osztállyal, háromszáz tanulóval. A kicsi kezdetnél egész Háromszék örömkönnnyekkel állt s néma imádságokkal, mint egy szent bölcső felett. Az első nyilvános záróvizsgán, 1860. június 20-án a meghatott főgondnok, hídvégi gróf Mikó Imre 2000 forintot adományozott az iskola továbbfejlesztésére. Erre megindult a csodálatos áradat. A Rikán-belüli református papság Kommunitása úgy szólva házról-házra vitte az áldozat tüzeit s a székelység kicsi szegényei éppen úgy, mint tehetős nagyjai 1863-ra már 85.000 frt. alaptőkét hoztak össze, hogy új szellemi fellegvárat emeljenek maguknak. Jellemző erre a kigyúlt akaratra, hogy Szentgyörgyön kívül Kézdivásárhely és Zágon is szép ajánlatokat tettek arra az esetre, ha az iskola az ő keblükben épül fel. Tudták, hogy mit jelent a kollégium egy város és vidéke életében.

De Szentgyörgy győzött. A nemes város egymaga százezer forinttal járult hozzá az iskola megvalósításához s 1863-ban a Béli-családtól megvásárolt Veresfogadó helyén épült fel a székelyek kollégiumának első épülete, nem fejedelmi kegyből, hanem magának a székely népnek szíve véréből, verejtékéből és imádságaiból. A fejlődés szüksége, a tanítás és nevelés új meg új kívánalmai azonban túlhaladták az adott lehetőségeket. A székely-kollégiumnak Mikó-kollégiummá kellett növekednie. Mikó Imre, Erdély Széchenyije, aki annyi más iskola és intézmény jótevője, kezdeményezője, szellemi feje volt, ennek a kollégiumnak igazi második alapítója és betetőzője lett. 129.000 frt. értékű alapítványa és adományai mellett nemcsak a külső test, az új épület tervének készítője volt ő, hanem lelki, szellemi atyja, gondviselője, vezére a tanítás és nevelés belső munkájának is. A külső sötétségben szellemi világosságot terjesztett. Pecsétgyűrűjén, melyet a Kollégiumnak hagyott, a székely címer napja és holdja alatt ez az ige áll: Legyen világosság! Nemcsak a nevéből árad ez, a Kollégium homlokáról, de benne tündöklük a lelke is mindenben, ami ebben az iskolában történik. S nemcsak az iskola, de a város is ebben a világosságban él. Mikó Imre kollégiuma, Mikó Imre városa...

... Ott áll az épület a piactér déli sarkán, dísztelen kétemeletes méltóságában. Olyan egyszerű külsejű, mint a székely ember maga. De akárcsak az, sok mindent rejt a homloka mögött. Az erdélyi testvérkollégiumok mindenikének van valami sajátossága, ami munkájában, életében megnyilvánul. A Mikó Kollégiumét így nevezhetem: kemény szeretet. Bizony, ez az édesanya nem cirógatott, hanem kemény, katonás fegyelemben tartott minket. De meg lehet kérdezni akármelyik messze került gyermekét: panaszkodott-e ezért? Csodálatosan, nem. Mind tudtuk, hogy félt és szeret s azért olyan hajthatatlanul szigorú. Külső szabadság, szabadidő egyetlen más kollégiumban sem volt olyan kevés, mint a Mikó-ban. Nemcsak a lábainknak, de még a képzeletünknek se adott felesleges alkalmat az elcsatangolásra. Mindent a falai közt kellett megtalálnunk, a játékot, szórakozást is. Meg is találtuk. Soha kedvesebb, vidámabb diákközösséget nem ismertem, mint ebben a zárt otthonban. Hadd említsek egy csodát: érettségi előtt álló nagy diákok voltunk s a délután egyetlen szabad óráját, mikor felügyelet nélkül járhatunk künn a városban, akárhányszor önként az udvaron, vagy valamelyik nagyobb szobában töltöttük, muzsika, énekszó és tréfa közt. Sétálni, kirándulni is osztályosan szerettünk. Így nevelte belénk a kollégium a testvériség hatalmas érzését. Ebben az intézetben tapasztalhattam először, hogy szigorú következetességgel ki volt írtva a nagy és kis diákok közötti rosszértelmű megkülönböztetés, mely máshol annyi keserves szenvedés forrása volt a kicsinyek számára s annyi durva gögöt termelt ki a nagyokból. A kicsik mégis tisztelték a nagyokat s a nagyok felelősen gondozták a kicsiket, éppen mert a nevelők, a tanárok előtt valamennyien azonos igazság és elbánás mértéke alá estünk. Reális józanság, igazmondás, a diák megértő képességére építő bizalom jellemezte a kollégium nevelői gyakorlatát. Úgy bánt velünk, mint gyermekekkel, de úgy szólt hozzánk, mint férfiakhoz.

Már pedig az a fegyelmező szeretet, mely az öntudatosságban férfiakat nevel, a szív tisztaságában és az élet gyakorlatában gyermekeket őriz meg, a legnagyobb szolgálat, amit az iskola végezhet. Természetesen azért mindent tudunk, ami „odakünn” zajlott. Szükség esetén néha ki is szöktünk, főleg, ha a nemzeti önérzet úgy kívánta, mint például a darabant kormány napjaiban, mikor a mi hazafias kötelességünk volt megdobálni a kormánybiztos szalonkocsiját, a katonaság fenyegető asszisztenciája mellett. Némelyek úgy hallották, hogy a hadnagy azt kiáltotta felénk:

„Takarodjatok fiúk, mert lövetek!” Némelyek ellenben úgy, hogy „Nyomjátok fiúk!”.

Lehet, hogy mindkettőt indítványozta, az elsőt ordítva, a másodikat suttogva. Egyéb hőstetteinkről hallgatva, a külvilággal való érintkezésünket maga a kollégium is munkálta, minden jobb és szebb alkalomra elvitt s arra is ügyelt, hogy az úri társadalomban forgolódhasunk. Diákbáljaink, hangversenyeink egész Háromszék ünnepei voltak.

Mikó Imre városának a Kollégium a szemefénye. A város urai és úrasszonyai ezt sohase titkolt büszkeséggel és szeretettel mutatták ki, amikor csak tehették s önképzőköri remekműveinket olyan figyelemmel élvezték s akkora lelkesedéssel tapsolták, hogy a legnagyobb ösztönzést adták erőink megfeszítésére. S remélem, ma is úgy van, ahogy akkor volt: a szentgyörgyi kedves leányok is büszkék a Kollégiumra, noha ezt titkolni igyekeznek.

Ma nehéz idők járnak a város és a Kollégium felett. De bizonyosan nem változott meg a lélek, mely bennük öröklik. Kemény szeretettel most is fegyelmezett, az élet harcára edzett és kész ifjakat nevel a Mikó, akik ismét el fogják hozni a zászlót a nagy versenyből, amit az élet rendez a magyar ifjúság számára.

Búcsúzóul még két pontjáról kell szólanom Mikó Imre városának. Az egyik a Székely Nemzeti Múzeum; épülete Kós Károly alkotása, olyan, mint egy kastélyá dicsőült székely falusi ház. Benne a múlt sok száz emléke könyvekben, képekben, levelekben, okmányokban, fegyverekben, aztán a székely föld és nép életét felmutató tárgyak szépen rendezett gyűjteménye. A múzeumot a Mikó Kollégium két áldott emlékezetű tanára: László Ferenc és Csutak Vilmos tették mintaszerűvé, egyes vonatkozásaiban pedig, mint pl. az erődsi ásatások eredményei, külföldi tudósok tiszteletének és bámulatának zarándokhelyévé. Ha ebben a kincsesházban jár az ember, pillanatig se érzi, hogy halott dolgok pora leng körülötte. Csodálatosan eleven itt minden: a székely föld és a székely lélek öserejéről, teremtő hatalmáról, élni akarásáról és az élethez való jogáról zengő szimfóniává olvad össze.

A másik hely egy sírdomb és emlék az Örkő alatt, sötét fenyők között.

Itt porladnak Bartalis Istvánnak és Váradi Józsefnek, Bem apó vitéz huszárainak csontjai, akik az önkényuralom bitófáján haltak meg a székely szabadságért.

Váradi József csak tizenkilenc éves volt s ezért érthető, hogy március tizenötödikén kora reggel ott voltunk a sírja felett, elénekelni tiszteletére a legszebb dalainkat. Mindenki tudja, hogy bitófája megmaradt a városban valahol, titkos helyre befalazva.

Egy ifjúság, amelyik gyermek-ifjú mártír sírján dalolhat s egy város, amelyik érzi a szabadság vértanújának testébe falazott bitófáját sajogni, soha nem lehet hűtlen a múltjához és méltatlan a boldogabb jövőre.

- Vége. -